

SAFEVÎLERİN NESEBİNE FARKLI BİR BAKIŞ

A DIFFERENT STANDPOINT TO SAFEVÎ'S GENERATION

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ*

Dr. Bilal DEDEYEV**

Özet

Safevî tarihi ele alınırken araştırmacılar arasında en çok tartışılan konulardan biri de, Safevîlerin nesebi meselesidir. Aynı zamanda ailenin mezhebi durumu ve tarikatın politize olunması Safevîlerde soy meselesini ön plana çıkarmıştır. Safevî soyunun seyyid, Türk ve Kürt olmak üzere üç farklı kaynağa dayandırılması konuya olan ilgiyi daha da artırmıştır. Özellikle, 15. yüzyılın son çeyreğinden bu yana devam eden ve her zaman dikkat merkezinde olan bu durum, dönemin Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerini de yakinen ilgilendirmiştir. Ayrıca bu konu, Orta Doğu'da siyasî arenanın değişmesine ve dengelerin yeniden kurulmasına neden olan Azerbaycan merkezli Safevî Devleti'nin öğrenilmesi açısından da çok büyük önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Safevîlerin nesebi, Osmanlı Devleti, Akkoyunlu Devleti, Saffetü's-Safa eseri, Seyyid, Türk ve Kürt.

Abstract

Safevî's generation issue is one of the most argumentative matter among the researchers while studying Safevî's history. At the same time, family sect and sect being politicized are given more importance to generation matter. The intersets on Safevî's generation raised after being Safevî's race based on three different roots Seyyid, Turk and Kurd. Ottoman Empire and Akkoyunlu state highly concerned with the situation which was always taken all attention kept going on since the last quarter of the 15th century. Moreover, this subject carries a big importance in studying Azerbaijan centered Safevî State, which caused changes in political area and establishment of balance in the Middle East.

Key words: Safevî's lineage, Ottoman Empire, Akkoyunlu State, the work Saffetü's-Safa, Seyyid, Turk and Kurd.

Temel Kaynaklarda Safevîlerin Soy Kütüğü

Safevîlerin nesebi hakkında bilgi ulaşılabilecek birinci kaynak, hiç şüphesiz *Tevekkülî b. İsmail b. Bezzaz Erdebilî*'nin kaleme aldığı kısaca *Saffetü's-Safa* olarak bilinen ve orijinal adı *el-Kitâbü'l-Mevâhibi's-Seniyye fî Menâkibi's-Safevîyye* olan eseridir. Tevekkülî bu kitabı, Hulvî'ye göre Şeyh Hoca Ali Safevî (1392–1429) döneminde¹, Terbiyyet'e göre ise 1357 tarihinde yazmıştır². Bu bilgilerden yola çıkılarak denebilir ki, Tevekkülî bu eserini Şeyh Safiyüddin (1334-35)'in ölümünden sonra, yani 14. yüzyılın ikinci yarısında yazmıştır. 14. yüzyılda yazılmış orijinal şekliyle günümüze kadar maalesef ulaşmamış olan *Saffetü's-Safa*'nın, 15. yüzyılın sonlarından itibaren farklı yıllarda istinsah edilmiş değişik nüshaları, çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır³. Bu çalışmada konumuz açısından önemli olan istinsah tarihi en eski iki nüsha üzerinde durulacaktır. Bunlardan birincisi, H. 896 (Kasım 1490 - Ekim 1491) tarihinde Sunullah adında bir kâtip tarafından istinsah edilmiş olup, burada Safevî soy kütüğü, Şeyh Safiyüddin hariç altı kişilik silsileyle Firuz el-Kürdî es-Sincanî'ye kadar götürülmektedir⁴. İkinci nüsha ise H. 914 (Mayıs 1508 - Nisan 1509) tarihli olup Şihabüddin Kaşanî tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshada Safevîlerin “*seyyid*” olduğu belirtilerek, soyları Hz. Ali'ye kadar ulaştırılmaktadır⁵. Diğer nüshalarda ise farklı bilgiler bulunmamakta Safevîlerin seyyidlikleri tekrarlanmaktadır. *Saffatü's-Safa* nüshalarından başka belli ki, bu eserden faydalanılarak birçok klasik kaynakta da Safevîlerin seyyid oldukları hakkında bilgiler verilmiştir⁶.

Safevîlerin nesebine dair *Saffetü's-Safa*'ya yakın döneme ait iki önemli kaynaktan da bazı bilgiler edinmek mümkündür. Bunlardan ilkinde Ruzbihan'ın eserinde rastlanmaktadır. Ruzbihan, Safevîlerin Kürd veya seyyid oldukları hakkında açıkça bir bilgi vermemekte, sadece Şeyh Haydar (1461–1488) anlatılırken İranî vasıflar taşıdığına işaret etmektedir. Tarikatın şeklinin Şeyh Cüneyd 1447–1461) tarafından değiştirildiği ve seyyidlik iddiasında bulunduğu dair üstü örtülü bir şekilde ilk defa bu eserde bilgi verilmektedir⁷. Seyyidlikle ilgili ikinci bilgi ise; Kemal Paşa-Zade'nin Kızılbaşlar'a karşı verdiği fetvasında geçmektedir. Dönemin Osmanlı Şeyhülislâmı, Safevîlerin seyyid olmadığını ve bu konuda sahtekârlık yaptıklarını ileri sürmektedir⁸. Burada, Kemal Paşa-Zade'nin Osmanlılar yönünden siyasî amaç güttüğü ve Osmanlı milliyetçiliği yaptığını⁹ ve bu nedenle taraflı bir tutum içine¹⁰ girdiğini göz ardı etmemek gerekir.

Osmanlı kroniklerinden Hulvî ise, eserinde muhtemelen *Saffatü's-Safa* nüshalarından alıntılar yaparak Şeyh Safiyüddin'in hem Kürt, hem de seyyid olduğuna değinmektedir. Fakat eserinin aşağı kısmında *İbn İsa Risalesi*'nden naklen “...Yeşil imame ve kisve giymekte iken, siyadetinde şüpheye düşüp,

* Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. yusufkucukdag@hotmail.com.

** Qafqaz Üniversitesi İİBF Politoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Bakü/Azerbaycan. bdedeyev@qafqaz.edu.az.

¹ Mehmed Cemaleddin Hulvî, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemazat-ı Ulviye*, (Haz. Mehmet Serkan Tayşi), İstanbul, 1993, s. 327.

² Mehmedali Terbiyet, *Danışmendini Azerbaycan*, (Çev. İsmail Şems-Kafar Kendli), Bakü, 1987, s. 116.

³ Tevekkülî, *Saffetü's-Safa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 3090 (İstinsah Tarihi H. 896); No. 2123 (İstinsah Tarihi H. 914); İstanbul Belediye Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kitapları Bölümü, No. 1, (İstinsah Tarihi H. 1037); Tahran Millî Kütüphanesi, F. 2007 (İstinsah Tarihi H. 1020); Taşkend Elyazmalar Fondu, No. 4357, (İstinsah Tarihi yaklaşık XVII. yy.); Sena Meclis Kütüphanesi, İran, No. 1103, (İstinsah Tarihi H. 1126). Bu son üç nüsha alınmıştır. Azade Musayeva, *Şark Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu*, (Kısaltma: *Azerbaycan Toplu Kataloğu*), Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, Bakü, 1987, No. 61, s. 1012. Ayrıca, Terbiyet a.g.y.de geçen Hindistan'da basılmış kitap, Franz Babinger, “Safiyüddin”, *İA*, C. X, İstanbul, 1966, s. 65'te belirtmiştir. Bombay 1911 taş basımlı, London, British Müzesi No: 11745 matbu eserinin aynı olduğu kanaatindeyiz.

⁴ Tevekkülî, a.g.e., No. 2099' dan naklen Mustafa Ekinci, *Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, 2002, s. 58.

⁵ Tevekkülî, No. 2123, vr. 14b-15a; Ayrıca bkz. Tevekkülî, *Saffetü's-Safa*, (Haz. Mövsüm Nağışoy), Bakü, 2006. Bu son eser istinsah tarihi H. 914 olan eserden I. Şah Tahmasb (1524-1576) tarafından 1548-de Azeri Türkçesine çevrilmiş nüshasından hazırlanmıştır.

⁶ Şerefhan Bitlisi, *Şeref-Nâme*, (Rusça'ya çev. E. İ. Vasilyev), Moskova, 1976, s. 145; Oruç Bey Bayat, *Tarih*, (Haz. Adsız), (basım yeri ve tarihi yok), s. 67; Müneccimbaşı, *Sahafî'l-Ahbar fî Vekayii'l-A'sar*, C. III, (Çev. Nedim), İstanbul, 1285, s. 179; Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülistan-ı İrem*, Bakü, 1951, s. 93; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), C. II, İstanbul, 1999, s. 452.

⁷ Fazlullah b. Rûzbihan, *Tarih-i Alem Ârâ-yi Emînî*, (Rusça'ya çev. G. Minorskaya), Bakü, 1987, s. 78-79, 81.

⁸ Kemal Paşa-Zade, *Fetvâ-yı Kemal Paşa-Zade Der Hakk-ı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp. Esat Efendi Bölümü, No: 3548, vr. 46b.

⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, C. II, Ankara, 1979, s. 20.

¹⁰ Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1980, s. 59'da “*Merhum Kemal Paşa-Zade Efendi gibi hepsinin düşüncesine göre eserleri bir yönden, bir sebepten half kalmadı*” diye belirtmektedir.

beyaz kisve giydiler...” bilgisine dayanarak Safevîlerin seyyid olmadıkları üzerinde durmaktadır¹¹. Hulvî'nin Halvetî şeyhlerinden olması nedeniyle söyledikleri biraz ihtiyatla ele alınmalıdır. Bu konuda 16–17. yüzyıllarda, Kızılbaş davası yüzünden çok gergin olan Osmanlı-Safevî ilişkilerinde Halvetîlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması¹² da unutulmamalıdır.

Bu yüzden çağdaş bilim adamları da, *Saffatü's-Safa* nüshaları ile döneme yakın diğer temel kaynaklar ve Safevî ailesindeki siyasî gelişmelerden yola çıkarak, Safevîlerin soyunu seyyid, Türk ve Kürt olmak üzere üç farklı kaynağa dayandırmaktadırlar.

Safevîlerin Soyunda Tarihçilerin Düşünceleri

Özellikle, İran âlimlerinden Ahmed Kesrevî'nin ileri sürdüğü Safevîlerin Kürd menşeli olmaları hakkındaki iddiası¹³, bazı Türk tarihçileri tarafından da kabul edilmiştir. Zeki Velidi Togan'ın bu husustaki kanaatine göre: “*Cedleri'nin dili Azerî Farsçası olup, İlhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasına şeyh ve mürid sıfatı ile sokulmuşlardır.*”¹⁴. Faruk Sümer ise, Togan'ın benzer görüşler ileri sürerek şöyle demektedir: “*Tahmin etmek mümkün olabilir ki, Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Şah, Kürdler'in 10. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir.*” Sümer, bu fikirlerini kanıtlamak için, Kürt hanedanlarından olan Revvadiler'in Azerbaycan'ı yönetmesini ve İbn Arab Şah'a istinaden Erdebil ve Muğan arasında kalan yerlerin Kürt menşeli Cakirli yurdu olduğunu, 15. yüzyılda Cakirli'lerin tamamen Türkleştiğini bildirmiştir¹⁵.

Temel kaynağın verdiği bilgilere rağmen İran âlimlerinin yorumları, millî özlem duygusunu yansıtmak mahiyettedir. *Saffatü's-Safa*'daki Kürdî ibaresi onların işlerini kolaylaştırmış, aslında ilk başlarda hiçbir İranî yönü olmayan Safevî Devleti'ni kendileriyle özleştirme çabasına gitmişlerdir. Burada Sümer'in onları destekleyici görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Azerbaycan'ın 11–12. yüzyıllardaki kozmopolit sosyo-etnik yapısı ele alınırken Kürdler'e ağırlık verilmesine çalışılmaktadır. Evvela, Revvadiler'in Kürd değil Arap kökenli olduğu bilinmektedir. Yemen'in eski ailelerinden olan Revvadi hanedanı¹⁶, ilk geldikleri Mezopotamya'da Kürdlerin içinde yaşadıklarından onlarla kaynaşarak kısmen Kürtleşmiş olmalıydılar. Bunun yanında Hz. Ali'nin halifelik döneminden başlayan 11. yüzyıla kadar Arabistan'dan özellikle Güney Azerbaycan'a yapılan göçler, yerli halk ile de şiddetli mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur¹⁷. Diğer taraftan, bu dönemde Türkler'in Azerbaycan'a akınları neticesinde Mezopotamya ve Azerbaycan'daki topluluklar arasında etnik yönden karışma da ortaya çıkmıştır. Nahçıvan'ın güney doğusunda kurulmuş 9. yüzyıla ait Gilan medeniyet yapıtlarının bulunması¹⁸ ve hâlihazırda bu bölgede Gilançay isminde bir ırmağın ve köyün olması bu bölgede, yani Gilan'dan Nahçıvan'a kadar bölgelerdeki yer değişimlere bir kanıttır. Ayrıca, Kürdlerin de Azerbaycan'da bazı yerlerde meskûn oldukları bir gerçektir. Örneğin, İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre, Ocak 1221'de Moğollar'la Gürcü orduları Girdiman çölünde karşılaştıklarında, Moğol öncü kuvvetlerinin çoğunu Arran'ın yerli Türkmen ve Kürdleri oluşturuyordu¹⁹. Fakat bu sosyo-etnik durum, Kürdlerin Azerbaycan'da çoğunluğu teşkil ettiğine delalet kabul edilemez. Erdebil'le Muğan arasındaki etnik duruma gelince, İbn Arab Şah, Mezopotamya'da çok rastladığı Kürdlerle bu bölgede yaşayan Talışları muhtemelen dil benzerliğinden dolayı karıştırmıştır. Talışların bu bölge dışında yaşadığı görülmediği için²⁰ seyyahlar tarafından bilinmemesi gayet normal kabul edilmelidir.

¹¹ Hulvî, a.g.e., ss. 325-327.

¹² Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin, Şah İsmail'in Şii Propagandacılarına Halvetiye ile Karşı Koyma Politikası”, **Türk Tasavvuf Araştırmaları**, Konya, 2005, ss. 323-332.

¹³ Ahmed Kesrevî'den naklen Oktay Efendiye, **Azerbaycan Safevî Devleti**, Bakü, 1993, s. 34.

¹⁴ Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, **İA**, C. II, İstanbul, 1970, s. 112.

¹⁵ Faruk Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Ankara, 1992, ss. 1-2.

¹⁶ Togan, a.g.m., ss. 94, 97; Memmedali Şerifli, **IX. Asrın İkinci Yarısı-XI. Asırlarda Azerbaycan Feodal Devletleri**, Bakü, 1978, ss. 236-237.

¹⁷ Yakup Mahmudov, **Azerbaycan Tarihi İntibah Devri**, Bakü, 1996, s. 10.

¹⁸ Komisyon, **Azerbaycan Tarihi Haritaları**, Bakü, 1994, 23 numaralı Azerbaycan Arkeoloji haritası.

¹⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C. XII., (Çev. A. Ağırakça, A. Özaydın), İstanbul, 1987, ss. 330-331.

²⁰ Said Ali Kazimbeyoğlu, **Cevahirnameyi-Lenkeran**, (Çev. Rauf Şeyhzamanlı), Bakü, 2000, ss. 5-8; Büyükağa Hüseyinbalaoğlu, Mirhaşım Talışlı, **Lenkeran**, Bakü, 1990, ss.15-30, 460-461; W. Barthold, “Talış”, **İA**, C. XI, ss. 696-697.

Safevîlerin orijini konusunda Avrupalı bazı bilim adamları; Türk bilim adamlarından farklı görüşleri sürmektedir. Barthold, Safevîlerin Farslıktan ziyade Türk menşeli olduğu kanaatindedir²¹. Rus tarihçisi Petruşevski ise benzer görüşte olup; “*ilk Safevî şeyhleri Erdebil’de yaşamış ve onların ana dili Azerbaycan dili (yani Türkçe) olmuştur*” demektedir²². Uzunçarşılı’nın Safevîlerin nesebiyle ilgili olarak; “*Halis Türk olan bu ailenin siyasetlerine alet olmak üzere yayınladıkları silsilenamelerine göre kendilerini Sâdât-ı Hüseyiniyye’den göstermişlerdir*”²³ diye yazmaktadır. Bu konuda benzer bilgileri ise, Oktay Efendiyevev *Saffetü’s-Safa*’daki verilerden hareketle başka bir şekilde vermektedir; Şeyh Safiyüddin’e “*Türk’ün piri*” denildiğini, şeyhin “*Türk köyünde*” yaşadığını ve misafir gelen Türk müritlerine daha iyi hizmette bulunarak onlara beyaz ekme ve bal sunduğunu örnek vererek, Safevîlerin Türk olduğunu vurgulamaktadır²⁴. Ancak temel kaynaktan Safevîlerin nesep bakımından Türk olduklarına dair direk bilgi bulunmamaktadır. Efendiyevev’in bu tespiti sülâlenin Şeyh Safiyüddin’den başlayarak güçlü bir şekilde Türkleşmiş ve Anadolu Türkleriyle sıkı bir ilişki kurarak bunlardan etkilenmiş olması açısından çok önemlidir.

Başta, H. 914/M. 1508 istinsah tarihli *Saffatü’s-Safa* olmak üzere, birçok temel kroniklerden faydalanan bazı bilim adamları, Safevîlerin seyyid oldukları kanaatindedirler²⁵. Yukarıda işaret edilen bazılarının göre ise Safevîlerin seyyidliği de tartışmalıdır. Safevî ailesini inceleyen bu bilim adamları onların seyyidliklerini uydurma kabul etmektedirler.

Safevî Soyunun Saffetü’s-Safa Nüshalarında Değiştirilmesi Meselesi

Safevîlerin soy kütüğüne dair yukarıda verilen eserlerdeki bilgiler *Saffetü’s-Safa*’nın istinsah nüshaları da dâhil olmak üzere 1490’dan sonraki tarihlerde kaleme alınmıştır. Bu konuda verilen temel bilgiler, *Saffetü’s-Safa*’nın art arda istinsah edilen ilk iki nüshasında yer almaktadır. Aynı ayrı bilim adamları tarafından söylenen fikirlerin çoğunda, istinsah nüshalarından Safevî Devleti zamanında (1508–1509) çoğaltılmış ikinci nüshaya birtakım ilâveler yapılarak değiştirildiği üzerinde durulmaktadır. Oysa sadece ikinci nüsha değil, birinci nüsha da 14. yüzyılın ikinci yarısında yazılan orijinal nüshadan farklı olmalıdır. Çünkü Akkayonlular zamanında özellikle Sultan Yakup (1479–1490) döneminde Safevîlere karşı ciddi bir şekilde cephe alındığı bilinmektedir. Araştırmacılar, bu hususu göz ardı ederek birinci nüshaya güvenme yönüne gitmişler, bu da işleri zorlaştırmıştır. Aslında birinci nüshanın istinsah edildiği tarih eserin değiştirilmeye ve ilâveler yapılmaya daha çok müsait olduğu dönemdir. Öyle ise, bu iki nüshanın istinsah tarihleri göz önüne alınarak, Tarikatın hem önceki, hem de bu dönemdeki siyasî ve sosyo-kültürel ortamı tetkik etmekte fayda vardır.

Safevîlerin Meşrebi Hakkında

Safevîlerin nesepleri kadar meşrepleri hususunda da bazı tartışmalar olmuştur. Tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin, Sünnî olarak bilinen bir mutasavvıftır. Hulvî onun için “*ehl-i Sünnet ve’l cema’atden bir ârif-i bi’llâh muhterem şeyh idi*” demektedir²⁶. Son zamanlardaki araştırmalar, Onun Şafî Mezhebi’nden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde Güney Azerbaycan’da Sünnî mezheplerden Şafîlik ve Hanbelîlik yaygındır²⁷. Babinger’in söylediğine bakılırsa Şeyh Safiyüddin’in müridi Zahid-i Gilanî de Hanbelî idi²⁸. Şafîlik, daha sonraki yüzyıllarda da halk arasında yaşamakta idi. Ancak Şafîler, Safevîler dönemindeki baskılar nedeniyle bölgedeki Caferî yapılanmasından da etkilenmiş olmalıdır. Evliya Çelebi’nin, 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Erdebil halkının Şafî gibi geçinip, Caferîler gibi

²¹ W. Barthold, *Soçineniya*, C. II, bölüm I, Moskova, 1963, s. 748.

²² Petruşevski’den naklen, Efendiyevev, *a.g.e.*, s. 33.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1998, s. 225.

²⁴ Efendiyevev, *a.g.e.*, s. 35.

²⁵ Fahrüddin Musevî Erdebilî Necefî, *Tarihi Erdebil ve Danişmendân*, C. I, Tahrân, 1388, s. 70; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara, 1992, s. 5; Terbiyet, *a.g.e.*, s. 112; İkinci, *a.g.e.*, s. 63; Musa Rıza Haydarzade, “Şah İsmail Hatai’nin Soy Kökü Hakkında”, *Filologiya Meseleleri*, No. 5, Bakü, 2002, ss. 38-41; Mirza Abbâsî, “Safevîler’in Kökenine Dair”, *Belleten*, C. XL, S. 158, (Ankara, 1976), ss. 290-308; Mehmet Rıhtım, “Azerbaycan Sufileri Halvetiler-Safevîler”, *Azerbaycan Milli Elmler Akademisi Elmi Araştırmalar 1-2*, S. 5, Bakü, 2003, s. 258.

²⁶ Hulvî, *a.g.e.*, s. 328.

²⁷ İkinci, *a.g.e.*, s. 59.

²⁸ Babinger, *a.g.m.*, s. 64.

yaşadığını yazması bu durumu yansıtmaktadır²⁹. Said Ali Kâzım Beyoğlu da Talış'ın Erdebil ile sınır bölgelerinde 19. yüzyılda bile bir miktar Şafîi ahaliye rastlandığını belirtmektedir³⁰. Buna rağmen Erdebil ve civarının, yani Mazenderan, Deylem ve Gilan bölgelerinin Şîlik etkisi altında olduğu da bir gerçektir. Bunun yanında dönemin, Azerbaycan yöneticileri Şîf olarak bilinen İlhanlı hükümdarlarından Olcaytu³¹ ve veziri Hoca Raşidüddin'in Şeyh Safiyüddin'le yakın temasta olup, ona saygı gösterdikleri de bilinmektedir³². Bu yüzden şeyhin Sünnîliğiyle ilgili birtakım şüpheler ortaya çıkmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, *Saffetü's-Safa*'yı inceledikten sonra Şeyh Safiyüddin'in, ne tam Sünnî ne de Şîf olduğunu, Şîliği konusunda takkiye yaptığını iddia etmektedir³³. Şeyh Safiyüddin'i Sünnî olarak gösteren Ekinci, konu ile ilgili olarak *Saffetü's-Safa*'dan verdiği bir alıntıya burada değinmek yerinde olacaktır: Şeyh Safiyüddin'e mezhebi sorulunca “*Biz Sahabenin mezhebindeniz. Dördünü de severiz, dördüne de dua ederiz. Ruhsat yolunu değil azimet yolunu tutarız*” diye cevap vermiştir³⁴. Sünnî olarak bilinen bir şeyhe bu şekilde soru sorulması düşündürücüdür. Şeyh Safiyüddin, Ehlibeyt sevgisini açığa vurmada o kadar ileri gitmiş olmalı ki, Şîliğe karşı çevrelerin birtakım tepkileriyle karşılaşmıştır. Muhtemelen Hulvî'nin belirttiği “*siyadetine emin olmayarak terk etmesi*”³⁵ ve Olcaytu'nun davetine riyazatını bozmamak için yaşlılığını bahane ederek gitmemesi³⁶ bu tepkiler sonucu olmalıdır. Bu konuda yapılan bazı tespitler de Safevî Tarikatı'nın daha Şeyh Safiyüddin zamanında Şîleşmeye başlamış olduğunu teyit etmektedir³⁷. Buradan yola çıkarak, Şeyh Safiyüddin'in kuşkusuz amelde Sünnî, itikatta ise Şîliğe meyilli olduğu söylenebilir.

Safevîlerin Şîleşme yönündeki faaliyetleri, esasen Şeyh Hoca Ali (1392–1429) zamanında ortaya çıkmıştır³⁸. Şeyh Safiyüddin'in Amasya'da faaliyet gösteren Anadolu'daki en tanınmış halifesi olan Abdurrahman Erzincanî, Safevîlerin itikadî değişikliğe uğradığını şöyle ifade etmektedir: “*Taife-i Erdebiliyye şimdiye değin gayetle verâ ve takvâ ve hüsn-i akâde üzere iken hâlen şeytân-ı bedkemân anların sudûruna duhûl ve dimâ'-ı fâside gibi urukuna hulûl idüp tarika-i eslâfdan ihrâc ve izlâl eyledi.*”³⁹.

Şîlik konusunda Şeyh Cüneyd döneminde bir hayli ilerleme kaydedildiği anlaşılmaktadır. Şeyh Cüneyd'in 1448'de Konya'da bulunduğu Şeyh Abdüllatif'e “*Ataya eshâbı mı evlâdur, yohsa evlâd mı evlâdur*” sorusu ve ardından “*Ol âyetler eshâb hakkında nâzil olduğu vakit sen anda bilemiyidün*” demesi⁴⁰ Safevî şeyhlerinin açık bir şekilde Şîliğe meylettiklerini ve ashaba karşı tavır aldıklarını ortaya koymaktadır. Bu usulle devam eden tarikat, 1501'de Şah İsmail tarafından resmen Safevî Devleti'ne dönüştürülmüştür.

Safevî Tarikatı'nın Politize Olma Dönemi

Safevî Tarikatı'nın siyasallaşma dönemini Şeyh Cüneyd'den itibaren ele almak yanlış olur. Konuyla ilgili bazı ipuçlarının elde edilmesi, bu ailenin daha baştan beri devlet kurma niyetlerinin olduğunu ortaya koymaktadır⁴¹. Dönemin kaynaklarında yer almamakla birlikte 17. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin, Erdebil'i ziyareti sırasında Şeyh Safiyüddin'in oğlunun gördüğü rüyayı

²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999, s. 137.

³⁰ Kâzimbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 10.

³¹ Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul, 1992, s. 32; T.H., “Olcaytu”, *İA.C. IX*, İstanbul, 1988, ss. 387-389.

³² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, ss. 225-226; Hinz, *a.g.e.*, s. 6-7; Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, *İA. C. X*, İstanbul, 1988, s. 53.

³³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, İstanbul, 1987, ss. 172-173.

³⁴ Ekinci, *a.g.y.*

³⁵ Hulvî, *a.g.e.*, s. 327.

³⁶ Ruzbihan, *a.g.e.*, ss. 77-78.

³⁷ Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şîleştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, I, Ankara, 1999, s. 270.

³⁸ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s. 1; Ekinci, *a.g.e.*, s. 58; Savaş, *a.g.e.*, s. 17; Küçükdağ, *a.g.m.*, s. 269; Yazıcı, *a.g.y.*

³⁹ Mecdî, *Tercüme-i Şakaik*, İstanbul, 1269, s. 78; Nişancı Mehmed Paşa, *Hadisat (Osmanlı Tarihi ve Zeyli)*, (Haz. Enver Yaşarbaş), İstanbul, 1983, s. 124'te, Abdurrahman Erzincanî'yi Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanı şeyhleri arasında vermektedir.

⁴⁰ Âşıkpaşa-Zâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 265.

⁴¹ Küçükdağ, *a.g.y.*

yorumlarken, “*İrân-ı zemînde ulu padişah olursun*”⁴² dediğini kaydettiğine bakılırsa, sanki daha Şeyh Safiyüddin zamanında ailede devlet kurma düşüncesi mevcut idi.

Şeyh Hoca Ali'nin Şifliğe meyletmesi, bu tarikata bir takım farklı boyutlar kazandırmıştır. Özellikle, Timur'un Anadolu dönüşünde Şeyh Hoca Ali ile görüşmesi, siyasileşme hızını biraz daha artırmıştır. Daha sonra Anadolu esirlerinin azad edilmesi ve köyleri ile birlikte Erdebil'in Safevî Tarikatı'na vakfedilmesi, Şeyh Hoca Ali'ye bu bölgede özerklik kazanma fırsatı vermiştir⁴³. Şeyh Hoca Ali'ye tanınan bu imtiyazlar, onun zamanla müstakil hareket etmesini sağlamıştır. Bu vesileyle tarikatın yapılanması için maddî ihtiyaç karşılanmış ve onu destekleyen daha çok sadık taraftar topluluğu ortaya çıkmıştır. Böylece Şeyh Hoca Ali, bir nevi Erdebil hâkimi durumuna gelmiştir.

Safevî Tarikatı'nın bu siyasileşme faaliyetleri, Şeyh Hoca Ali'den sonra oğlu Şeyh İbrahim tarafından da devam ettirilmiştir. Bu sırada Tebriz'i ele geçiren Karakoyunlu Devleti'nden de destek görmüşlerdir. Safevîler gibi Şif itikada sahip olduğu ileri sürülen Karakoyunlu sultanları, komşu devletlerin saldırılarına karşı Erdebil hâkimliği ile işbirliğinde olmuştur. Bu yakınlığın en bariz örneği, 1440 yılında Gürcistan seferine çıkan Cihanşah'ın yanında Erdebil hâkimi Şeyh İbrahim'in de yer almasıdır⁴⁴. Bu yardımlaşma, Şeyh Cüneyd'in aktif siyasî faaliyetine kadar devam etmiştir. Safevî şeyhlerinin bu özellikleri, Şeyh Cüneyd'in başlattığı devlet kurma harekâtıyla Erdebil dışına da çıkmıştır. Bu düşüncelerinden dolayı Karakoyunlular tarafından 1447'de sürgün edilen Şeyh Cüneyd, Anadolu'da tutunamayınca, Suriye'ye geçerek orada emirlik kurmak istedi ise de Memlûkler'in müdahalesi sonucu emeline nail olamamıştır⁴⁵. Bunun yerine gaza yapmak amacıyla Trabzon Rum Despotluğu'nu ortadan kaldırmak için harekete geçtiği esnada Osmanlı Devleti'nin karşı çıkması, onun Akkoyunlular'la tanışmasına vesile olmuştur.

Anlaşıldığı kadarıyla Safevîlerin politize olması iki kademedede gerçekleşmiştir. *Pasif siyasileşme* diyebileceğimiz Şeyh Hoca Ali'den Şeyh Cüneyd'e kadar olan dönem, sadece Erdebil içinde gelişmiştir. Şeyh Cüneyd'le başlatılan *aktif siyasileşme* ise, evlatları tarafından Şah İsmail'e kadar devam ettirilmiştir.

Siyasallaşmış Safevî Tarikatı'na Karşı II. Bayezid ile Sultan Yakub'un Aldığı Önlemler

Safevî Tarikatı, yaklaşık 14. yüzyılın sonlarından itibaren başlattığı Şifleşme sürecini 15. yüzyılın ortalarından sonra hızlandırmış; bu durum, Osmanlı Devleti tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle II. Murat, Şeyh Cüneyd'e kendi topraklarında barınma izni vermemiş, yarım asır kadar tarikata gönderilen “*çerağ akçesi*” Fatih döneminde kesilmiştir. Osmanlı yönetimi böylece siyasallaşmış Safevî Tarikatı'na karşı tepkisini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal yapılanmadan doğan sorunlar sonucu Anadolu Türkmen ve heterojen grupların da desteğini alan Safevî Tarikatı siyasileşmesine hız kazandırmıştır. Ortaya çıkan sosyo-kültürel gelişmeler sonucu, Safevî Tarikatı'na Anadolu'dan gidenlerin sayısı artmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni bazı bölgelerin boşalmasıyla ciddi sıkıntıya sokmuştur⁴⁶.

Dağıstan üzerine üç defa sefere çıkan Şeyh Haydar'ın Azerbaycan'daki bütün faaliyetleri Osmanlı Devleti tarafından dikkatle izlenmekte idi. Osmanlı tebaasından olan çok sayıda Türkmen'in bu harekâta yer alması, II. Bayezid (1481–1512)'i bazı önlemler almaya zorlamıştır. Erdebil'in, Akkoyunlu Devleti sınırları içinde ve kontrolünde olması az da olsa onu rahatlatıyordu. Çünkü her iki devlet de Şeyh Haydar'ın siyasi faaliyetlerinden rahatsız idi. Bu yüzden olsa gerek, Azerbaycan ve İran'da memuriyette bulunan Osmanlı vatandaşlarıyla Safevî müritlerinin karıştırılmaması için 1486'da Akkoyunlu Devleti'ne bir mektup gönderildi. Şeyhülislâm Kadı İsa Saveci adına II. Bayezid'den giden mektupta Akkoyunlu Devleti'nde bulunan Osmanlı memurlarına yardım edilmesi istenmiştir⁴⁷.

⁴² Seyahatnâme, II., s. 138.

⁴³ Oruç Bey, a.g.e., ss. 62-64; Bakıhanov, a.g.e., s. 84; Hinz, a.g.e., ss. 8-9; Efendiyev, a.g.e., s. 35; Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Ankara, 1998, s. 23; Togan, a.g.m., s. 112; Yazıcı, a.g.y.; Nihat Azamat “Erdebilî Alaeddin”, DİA, C. XI, İstanbul, 1995, s. 279.

⁴⁴ Oktay Efendiyev, “Karakoyunlu Devletinin Yaranması ve Genişlemesi”, Azerbaycan Tarihi, C. III., Bakü, 1999, s. 83.

⁴⁵ Yazıcı, a.g.y.

⁴⁶ Bilal Dedeyev, “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.5, (Kasım-2008), ss. 205-223; http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/dedeyev_bilal.pdf, 13.01.2009.

⁴⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), No. E. 11606.

Şeyh Haydar'ın 09 Temmuz'daki katlini müteakiben Ağustos 1488'de, Osmanlı Devleti'nden Tebriz'e büyük bir elçilik heyeti geldi. Ruzbihan'ın belirttiğine göre gelen elçi, Osmanlı'nın tanınmış emirlerinden biri olduğundan, onu yüz adam korumakla görevlendirilmişti. O, II. Bayezid'den mektup ve değerli hediyeler getirmişti⁴⁸. Fakat eserin mütercimi Bayan Minorski, dipnot açıklamasında bu gelişmenin Osmanlı Devleti'nin gönderdiği birinci elçilik heyeti olmadığını vurgulayarak, Venedikli Seyyah *Covanni Dario*'nun Gazvin'den Temmuz 1485'te, İstanbul'daki Venedik görevlilerine gönderdiği mektuptan yola çıkarak 1485'te Hindistan elçisiyle birlikte Davut Paşa isminde Osmanlı elçisinin de geldiğini ileri sürmüştür⁴⁹. Davut Paşa, Ruzbihan'ın belirttiği 1488 Ağustosundaki Osmanlı elçisi olsa gerektir. Bu dönem (1488) Osmanlı Devleti'nde Davut Paşa adında iki devlet adamının olduğu bilinmektedir. Bunlardan birinin 1485'te veziriazamlık yaptığı görülmektedir. Veziriazamın bu dönemlerde diplomatik ilişkiler için dış ülkelere gittiğine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, Ruzbihan, veziriazam Davut Paşa olsa idi mutlaka bunu belirtirdi. Oysa yazar, isim vermeden sadece Osmanlı'nın büyük emirlerinden 1000 frank maaşlı biri olduğunu kaydetmektedir⁵⁰. Muhtemelen, bu şahıs veziriazam Davut Paşa olmayıp, Osmanlı'da 1488'de⁵¹ nişancılık görevine getirilmiş olan Davut Paşa'dır. Çünkü Fatih döneminden itibaren nişancılara vezirlik verilerek geçici görevlere atanması usul olmuştur⁵². Ayrıca, Osmanlı devlet teşkilâtında nişancıların diplomatik ilişkiler için de görevlendirildikleri bilinmektedir⁵³. Yazar, Osmanlı elçisinin ne amaçla geldiğini yazmasa da, konunun Safevîler olduğu muhakkaktır. Safevî Tarikatı içinde Osmanlı Türkmen aşiretlerinin büyük ölçüde yer alması, II. Bayezid'i bu olaylarla ilgilenmek zorunda bırakmıştı.

Şeyh Haydar'ın 1488'de öldürülmesiyle tarikat başsız kalmış, müritler ise Akkoyunlu baskısı üzerine etrafa dağılmıştı. Akkoyunlu Sultan Yakup'un, Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra II. Bayezid'e yazdığı mektubunda, "*Safevî Tarikatı bizim adaletimiz altına alınmıştır*" diye bilgi vermesi⁵⁴, tarikatın tamamıyla Akkoyunlu kontrolünde olduğunu göstermektedir. Sultan Yakup'un mektubuna cevap olarak II. Bayezid'in gönderdiği mektupta "*Senin bu zaferin Şam ve Rum'a sevinç getirmiştir*" ifadesinin yer alması⁵⁵ ile ise, bu ülkelerden giden Türkmenlerin önünün kesileceği kastedilmiş olmalıdır. Ayrıca, bu cevap mektubunda bir gizlilik de söz konusudur. Sanki II. Bayezid bazı bilgilerin yazılı değil de şifahi olarak söylenmesini istemiştir. Bu durumu tarihçi Farzalibeyli de sezerek dile getirmiş⁵⁶ ancak, yazar bunun neden bu şekilde yapıldığını açıklamamıştır. Bu konuda önemli derecede etkili olan nedenlerden biri II. Bayezid ile Sultan Yakup'un itikadî yakınlıklarıdır. Her iki sultanın Halvetîye ve Nakşbendîye tarikatları ile sıkı bir şekilde ilişkileri bulunmaktadır⁵⁷. Bu ve buna benzer etkenler sonucu olsa gerek Sultan Yakup, 1487 ve 1488 yıllarında Mazenderan, Gilan ve Erdebil gibi Şîîler'in nispeten yoğun olduğu yerlere art arda seferler düzenlemiş ve Şeyh Haydar harekâtının sonuna kadar bu bölgeleri kontrol altında tutmuştur⁵⁸. Ayrıca, hem Şeyh Haydar hareketi, hem de Akkoyunlu'nun güneyinde başlamış ikinci Şîî harekâtı olan Seyyid Muşşa ayaklanması hakkında da devamlı II. Bayezid bilgilendirilmiştir⁵⁹. Bu bilgilerden yola çıkarak 1492'de II. Bayezid'e Haydarîler tarafından yapılan suikastın⁶⁰, anlatılan gelişmelerle bağlantısının olduğu da düşünülebilir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında her iki devletin bu konudaki tutumu, Osmanlılarla Akkoyunluların Safevî Tarikatı'nın şeklini değiştirme konusunda işbirliğine gittiğini göstermektedir. Muhtemelen, Osmanlı elçisi Davut Paşa, Safevî müritlerine karşı alınacak önlemler konusunda da Akkoyunlu sultanıyla görüş alışverişinde bulunmuştur: Nitekim bu gelişmeden yaklaşık iki ay sonra ise Şeyh Haydar'ın Erdebil'deki üç oğlu anneleriyle birlikte yakalanarak hapsedilmiştir. Sultan Yakup, tarikatın devamı için

⁴⁸ Ruzbihan, a.g.e., s. 99.

⁴⁹ G. Minorskaya, *Tarih-i Alem Ârâ-yi Emîni*, s. 137, 248 nolu dipnot.

⁵⁰ Ruzbihan, a.g.e., s. 113.

⁵¹ Nişancı Mehmed Paşa, a.g.e., s. 153.

⁵² Fatih dönemi devlet adamlarından Karamanî Mehmed Paşa da, nişancılığı sırasında paşa unvanını almış, veziriazamlığa kadar yükselmiştir. Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Karamanî Mehmed Paşa", *DİA*, C.XXIV., İstanbul, 2001, s. 450.

⁵³ M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, C. IX, ss. 299-302.

⁵⁴ Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, C. I, İstanbul, 1274, ss. 302-304.

⁵⁵ Aynı eser, ss. 304-305.

⁵⁶ Şahin Fazil Farzalibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası (XV-XVII asırlar)*, Bakü, 1999, s. 91.

⁵⁷ Ruzbihan, a.g.e., s. 75; Şerefhan, a.g.e., s. 160; Ayrıca, Safevî Devleti kurulduktan sonra bu iki tarikata karşı Azerbaycan'da baskılar da artmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Rıhtım, *Seyid Yahya Baküvi ve Halvetilik*, Bakü, 2005; "XV-XIX. Asırlarda Azerbaycanda Nakşibendiyye Sufileri", *Qafqaz Üniversteti Jurnalı*, Sayı-22, Bakü, 2008, ss.5-6.

⁵⁸ Ruzbihan, a.g.e., ss. 72-74.

⁵⁹ Ruzbihan, a.g.e., ss. 97-99; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular*, Ankara, 2002, s. 117.

⁶⁰ Oruç Bey, a.g.e., s. 140.

kendisinin uygun gördüğü birini şeyh olarak tayin etmiştir. Sultan Yakup'un üç kardeşi ortadan kaldırmamasının nedeni ise, tüm Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmış Safevî taraftarlarının tepkisini çekmemek olmalıdır. Bu durumda, ilk akla gelen soru, her tarafa yayılmış Safevî müritlerine karşı nasıl bir önlem alınmıştır?

Safevî müritlerinin büyük çoğunluğunu ehlibeyt sevgisini hayat tarzı olarak kabul eden Türkmenlerin oluşturduğu düşünülürse, muhtemelen bunları etkisiz hale getirebilecek bir karşı formüle ihtiyaç duyulmuştur. Bu da tarikatın yegâne kitabı olan *Saffetü's-Safa*'nın Akkoyunlular tarafından Safevîlerin Sincan'dan geldiğini vurgulamak için "*Kürdî*" ibaresi ilâve edilerek çoğaltılması olabilirdi. Böylece, tarikatın mevcut şekli değiştirilmek istenmiş olmalıdır. Safevî halife ve müritlerinin şeyhlerinden habersiz istinsaha yukarıda değinilen konuda ilâve yapma yönüne gitmeleri pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, senelerdir seyyid olduklarını bilerek şeyhi yolunda canını kurban veren Safevî müritlerinin, bu defa esere Kürdî yazmasını düşünmek imkânsızdır. Şu halde, H. 896'da istinsah edilen nüshadaki değişikliği Akkoyunlu Devleti'nin Osmanlı Devleti'yle anlaşarak yaptığı düşünülebilir. Bu durumda Sultan Yakup'un (24 Aralık 1490) ölümünden önce eserin istinsahına başlanmış olmalıdır. Eserin istinsahının, Sultan Yakup'un ölümünden önce veya sonra tamamlandığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kemal Paşa-Zade'nin bu nüshadan faydalandığı göz önüne alınırsa, istinsah işinin tamamlanmasından sonra bu kitaptan II. Bayezid için İstanbul'a getirilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bu konuda Sultan Yakup'un böyle davranmasının iki nedeni olabilirdi: Birincisi, tarikata siyasetten uzak eski özelliğini kazandırmak, ikincisi ise tarikatın Türkmenlerle olan ilişkisini kesmek. Eğer, Sultan Yakup'un genç yaşta zamansız ölümü olmasaydı, muhtemelen bu plân gerçekleşecek ve Safevî Devleti'nin kurulması belki bir hayal olarak kalacaktı.

Saffetü's-Safa'nın istinsah edilen ilk nüshasının Safevîler döneminde de (1508/09) kazaya uğradığı, birinci nüshadaki bilgilerden sonra açıkça ortadadır. Şah İsmail'in ise, bu eser üzerinde kendi istediği şekilde değişiklik yapması, ecdadına cephe alanlara hem siyasî, hem de kültürel yönden karşılık verdiği anlamına gelmektedir.

Sonuç

Erdebil'de ortaya çıkan Safevî Tarikatı, 14. yüzyılın sonlarından başlattığı Şiileşme sürecini 15. yüzyılın ikinci yarısında tamamlamış ve bu durum, Osmanlı Devleti tarafından kabul görülmemiştir. Osmanlı yönetiminde oluşan bu tavır, II. Bayezid zamanında biraz daha artmıştır. II. Bayezid, gücünü Anadolu Türkmenlerinden alan Safevî Tarikatı'na karşı, kendisi ile aynı düşünceyi paylaşan Akkoyunlu Sultan Yakup'la iş birliğine girmiş ve bunun sonucu iki ülke arasında sıkı bir diplomatik ilişki kurulmuştur. Bu sırada Şeyh Haydar öldürülmüş; Safevî Tarikatı'nın eski Sünnî şekline dönüşmesine karar verilmiştir. Bunun için Safevî Tarikatı'nın yegâne kitabı olan *Saffetü's-Sefa*'nın istinsah yoluyla çoğaltılmasına başlanmıştır. 1490/91 istinsah tarihli bu kitaba, Safevîlerin seyyid değil, aslında Sincanlı bir Kürd ailesine mensup oldukları yönünde ilâveler yapılmış, uğrunda mücadele verdikleri Safevî Tarikatı'na gelen ehlibeyt sevdalı Türkmenlerin bunlara karşı tavır almaları düşünülmüştür. Gayet iyi ve ince detaylarla hazırlanan bu plân, Sultan Yakup'un zamansız ölümü ile yarım kalmıştır. Çünkü bundan sonra Akkoyunlu Devleti'nde meydana gelen saltanat mücadelesi Safevî Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Safevîlerin soyu ile ilgili varılan sonuç birçok konuda edilen tespitlere rağmen kaynakların verdiği bilgiler ışığında değerlendirildiğinde şaibeli bulunabilir. Anlaşılan kendilerini seyyid olarak gören ve bu hususta uzun zaman mücadele veren Safevî şeyhleri, neseplerinin bu şekilde tanınmasını istemiş ve bunun dışında ihtimal bırakmamışlardır. Buna rağmen, kesin olan bir gerçek vardır ki, bu dönemde Safevîler tamamıyla Türkleşmiş ve Safevî Devleti'nin temellerini Türk devlet geleneklerine göre atmışlardır.

KAYNAKLAR

- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi**, No. E. 11606.
- ABBASLI, Mirza, “Safevîler’in Kökenine Dair”, **Belleten**, C. XL, S. 158, (Ankara, 1976), ss 290-308.
- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, Ankara, 1979.
- Âşıkpaşa-Zâde, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, İstanbul, 1332.
- AZAMAT, Nihat, “Erdebîlî Alâeddin”, **DİA**, C. XI, İstanbul, 1995, s. 279.
- BABINGER, Franz, “Safiyüddin”, **İA**, C. X, İstanbul, 1966, ss. 64-66.
- BAKİHANOV, Abbaskulu Ağa, **Gülistan-i İrem**, Bakü, 1951.
- BARTHOLD, W., **Soçineniya**, C. II, bölüm I, Moskova, 1963.
- _____, “Taliş”, **İA**, C. XI, ss. 696-697.
- DEDEYEV, Bilal, “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 5, (Kasım-2008), ss. 205-223; http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/dedeyev_bilal.pdf, **13.01.2009**.
- EFENDİYEV, Oktay, **Azerbaycan Safevîler Devleti**, Bakü, 1993.
- _____, “Karakoyunlu Devletinin Yaranması ve Genişlemesi”, **Azerbaycan Tarihi**, C. III, Bakü, 1999, ss. 78-84.
- EKİNCİ, Mustafa, **Anadolu Alevîliğinin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul, 2002.
- ERŞAHİN, Seyfettin, **Akkoyunlular**, Ankara, 2002.
- Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, II kitap, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999.
- FARZALİBEYLİ, Şahin Fazil, **Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası (XV-XVII asrlar)**, Bakü, 1999.
- FAZLULLAH B. RÛZBİHAN, **Tarih-i Alem Ârâ-yi Emînî**, (Rusça’ya çev. G. Minorskaya), Bakü, 1987.
- Feridun Bey, **Münşeatü’s-Selatin**, C. I, İstanbul, 1274.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nişancı”, **İA**, C. IX, ss. 299-302.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul, 1987.
- HAYDARZADE, Musa Rıza, “Şah İsmail Hatai’nin Soy Kökü Hakkında”, **Filologiya Meseleleri**, No. 5, Bakü, 2002, ss. 38-41.
- HINZ, Walther, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu), Ankara, 1992.
- H., T., “Olcaytu”, **İA**, C. IX, İstanbul, 1988, ss. 387-389.
- Hulvî, **Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemazât-ı Ulviyye**, (Haz. Mehmet Serhan Tayşi), İstanbul, 1993.
- HÜSEYİNBALAOĞLU, Büyükağa, Mirhaşım TALİŞLİ, **Lenkeran**, Bakü, 1990.
- İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C. XII., (Çev. A. Ağırakça, A. Özaydın), İstanbul, 1987.
- Kâtib Çelebi, **Mîzanü’l-Hakk Fi İhtiyari’l-Ahakk**, (Çev. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1980.
- KAZIMBEYOĞLU, Said Ali, **Cevahirnameyi-Lenkeran**, (Çev. Rauf Şeyhzamanlı), Bakü, 2000.
- Kemalpaşa-Zâde, **Fetvâ-yı Kemal Paşa-Zâde Der Hakk-ı Kızılbaş**, Süleymaniye Ktp. Esat Efendi Bölümü, No: 3548.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, Ankara, 1998.
- KOMİSYON, **Azerbaycan Tarihi Haritaları**, Bakü, 1994, No.-23.

- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578-1612)**, İstanbul, 1993.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Karamanî Mehmed Paşa”, **DİA**, C.XXIV., İstanbul, 2001, s. 450.
- _____, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şifileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, **Osmanlı I**, Ankara, 1999, s. 269-281.
- _____, “Osmanlı Devleti’nin, Şah İsmail’in Şif Propagandacılarına Halvetiye ile Karşı Koyma Politikası”, **Türk Tasavvuf Araştırmaları**, Konya 2005, s. 323-332.
- MAHMUDOV, Yakup, **Azerbaycan Tarihi İntibah Devri**, Bakü, 1996.
- Mecdî, **Tercüme-i Şakaik**, İstanbul, 1269.
- MUSAYEVA, Azade, **Şark Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu**, (Kısaltma: **Azerbaycan Toplu Kataloğu**), Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, Bakü, 1987, No. 61.
- Müneccimbaşı, **Sahaifü'l-Ahbar fî Vekayii'l-A'sar**, C. III, (Tercüme Nedim), İstanbul, 1285.
- Necefi, Fahrudin Musevî Erdebilî, **Tarihi Erdebil ve Danişmendân**, C. I, Tahran, 1388.
- Nişancı Mehmed Paşa, **Hadisat (Osmanlı Tarihi ve Zeyli)**, (Haz. Enver Yaşarbaş), İstanbul, 1983.
- Oruç Bey Bayat, **Tarih**, (Haz. Adsız), (basım yeri ve tarihi yok).
- RIHTİM, Mehmet, **Seyid Yahya Baküvi ve Halvetilik**, Bakü, 2005.
- _____, “Azerbaycan Sufileri Halvetiler-Safevîler”, **Azerbaycan Milli Elmler Akademisi Elmi Araştırmalar 1-2**, S. 5, (Bakü, 2003), s. 255-264.
- _____, “XV-XIX. Asırlarda Azerbaycanda Nakşibendiyye Sufileri”, **Qafqaz Universteti Jurnalı**, Sayı-22, (Bakü, 2008), ss.3-12.
- SÜMER, Faruk, **Çepniler**, İstanbul, 1992.
- _____, **Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü**, Ankara, 1992.
- Şerefhan Bitlisi, **Şeref-Nâme**, (Rusça’ya çev. E. İ. Vasilyev), Moskova, 1976.
- ŞERİFLİ, Memmedali, **IX. Asrın İkinci Yarısı-XI. Asırlarda Azerbaycan Feodal Devletleri**, Bakü, 1978.
- TERBİYET, Mehmedali, **Danişmendani Azerbaycan**, (Çev. İsmail Şems-Kafar Kendli), Bakü, 1987.
- Tevekkülî, b. İsmail b. Bezzaz Erdebilî, **Saffetü’s-Safâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No. 2123; **Saffetü’s-Safâ**, (Haz. Mövsüm Nağısöy), Bakü, 2006.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Azerbaycan”, **İA**, C. II, İstanbul, 1970, s. 91-118.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara, 1998.
- Hüseyn Vassaf, **Sefine-i Evliya**, (Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), C. II, İstanbul, 1999.
- YAZICI, Tahsin, “Safevîler”, **İA**, C. X, İstanbul, 1988, s. 53-59.